EMÎR TİMUR'UN HÂREZM SEFERLERİ**Erhan YOSKA*****Özet**

Mâverâünnehr'de Türk-İslam ve Moğol hâkimiyet anlayışlarına göre devletini kuran bozkırın son göçebe fatihi Emîr Timur, Çağatay neslinden Saray Mülk Hatun ile evlenerek Han-ı Kürekan yani Han damadı unvanını almıştır. Bu evlilikten dolayı Timur, kendisini Çağatay Hanlığı'nın varisi olarak görmüştür. O, Çağatay topraklarına egemen olmak, Moğol İmparatorluğu üzerinde sonradan türeyen hanedanları cezalandırmak, İpek yolu güzergâhındaki ülkeleri ele geçirmek ve cihan hâkimiyetini gerçekleştirmek amacıyla seferler düzenlemiştir. Timur'un sefer düzenlemiş olduğu bölgelerden biri de bozkır ve yerleşik kültürlerin kavşağında, kıtaları birbirine bağlayan ana yolların güzergâhında bulunan Hârezm coğrafyasıdır. Emîr Timur, Hârezm'in doğu ve güney kısımlarını hâkimiyeti altına alan Kongrat kabilesinden Sufî ailesine karşı beş sefer düzenlemiştir. Bu seferler 1372, 1373, 1376, 1379 ve 1388 yıllarında gerçekleşmiştir. Timur, düzenlemiş olduğu seferlerle Hârezm bölgesini fiilen hâkimiyeti altına almış olmasına rağmen, Sufî ailesi ve Kongratları tam anlamıyla kendisine bağlayamamıştır. Nihayet O, son seferinde Ürgenç şehrini yıktırıp, ahalisini de Semerkant'a göçürmüştür. Bu çalışmada, Emîr Timur'un Mâverâünehre egemen olduktan sonra, Hârezm bölgesine seferler düzenlemesinin sebepleri, Hârezm'in siyasi, ticari ve medeni önemi, Sufî ailesi ile yapılan mücadele ve sonuçları dönemin kaynaklarına dayanılarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Emîr Timur, Çağatay Hanlığı, Hârezm, Sufî Ailesi

EMÎR TİMUR's KHWAREZM EXPEDITIONS**Abstract**

Establishing his state in Maveraünnehr (Transoxiana) on the basis of Turkish-Islamic and Mongol sovereignty understanding, Emîr Timur (Timurid), the final nomadic conqueror of steppes, received the title of Han-ı Kürekan, that is the bride-groom of Khan, by getting married to Saray Mülk Hatun from the Çağatay generation. Because of this marriage, Timur started to see himself as the heir of Çağatay Khanate. He launched expeditions in order to dominate Çağatay lands, to punish the khanates mushrooming on the lands of Mongol Empire, to capture the countries on the silk route thus realizing the world sovereignty. One of the destinations Timur had launched expeditions to was the Khwarezm region at the crossroads of steppe and settled cultures, along the main roads connecting the continents. Emîr Timur launched 5 expeditions to the Sufî family, from the Kongrat tribe dominating the eastern and southern parts of Khwarezm. These expeditions took place in the years of 1372, 1373, 1376, 1379 and 1388. Although Timur had dominated the Khwarezm region virtually through the expeditions he made, he couldn't obtain the full allegiance of the Sufî family and Kongrats. Finally, he got the Ürgenç city fully destroyed in his last expedition and exiled its inhabitants to Samarkand. The study analyzes the reasons for Emîr Timur to launch expeditions to Khwarezm location after having dominated the Maveraünehr, the political, commercial and civil significance of Khwarezm, the fight with the Sufî family and its outcomes in accordance with the sources of the era.

Keywords: Emîr Timur, Çağatay Khanate, Khwarezm, Sufî Family

* Dr. Öğr. Ü., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. eyoska@erciyes.edu.tr

Türk ve dünya tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biri olan Emîr Timur, XIV. Yüzyılın ikinci yarısının ortalarında, kendi adıyla anılacak olan büyük bir devlet kurmuştur. Mâverâünnehr'in nüfuz sahibi kabilelerinden Barlaslara mensup olmakla büyük bir yönetim tecrübesi bulunan Timur; karizması, siyasi-askeri zekâsı ve idarî başarıları neticesinde Türk-İslam ve Moğol devlet geleneğine göre devletini teşkilatlandırmıştır¹. Barlasları bir araya getirmeyi, Çağatay Devleti'nin topraklarına hâkim olmayı ve nihayet cihan hâkimiyetini gaye edinen Emîr Timur, hayatı boyunca devamlı olarak, büyük bir hırsla iktidar mücadelesini sürdürmüştür². Emîr Timur bu amacı doğrultusunda, kısa sürede devletin sınırlarını İrtiş nehrinden Delhi'ye, İzmir ve Filistin'den Çin'e kadar genişleterek Asya tarihini derinden etkilemiştir.

8 Nisan 1336 tarihinde Şehr-i Sebz yakınlarındaki Hoca Ilgar köyünde doğan Emîr Timur³, 1360 yılından 1370 yılına kadar geçen dönemde, Çağatay topraklarına egemen olmak isteyen emîrler ve hanlar arasında cereyan eden mücadelelerden başarı ile çıkarak Mâverâünnehr'e hâkim olmuştur. Emîr Kazagan'ın (1345-1358) torunu ve bizzat kayınbiraderi olan Emîr Hüseyin'in Mâverâünnehr'deki mücadeleyi kaybedip öldürülmesinden sonra Timur⁴, O'nun Çağatay neslinden olan dul eşi Saray Mülk Hatun ile bir evlilik gerçekleştirmiştir⁵. Bu evlilikle beraber Emîr Timur, "Han-ı Kürekan" yani Han damadı unvanını almıştır⁶. Dolayısıyla kendisini Çağatay Hanlığı'nın mirasçısı kabul eden Timur, Çağatay Ulusu'nun üzerinde devletini kurmuş ve Çağatay Hanlığı'nın sınırlarına ulaşmayı amaç edinmiştir.

Türk-Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Cengiz Han, Hârezmşahlar üzerine sefere çıkmadan önce, eşi Yesui'nin teklifiyle hâkimiyet kurduğu coğrafyayı oğulları Cuci, Çağatay, Ögeday ve Tuli arasında taksim etmiştir⁷. Buna göre Cengiz Han; İtil (Volga) Nehri'nden itibaren batıda Moğol atlarının tırnaklarının değdiği yerleri Cuci'ye; Tarbagatay, İmil, Kara İrtiş ve Urundu nehirlerinin bulunduğu coğrafyayı Ögeday'a, baba ocağını yani Tula, Onon ve Kerülen ırmaklarının yer aldığı sahayı ise Odtigin sıfatıyla Tuli'ye bırakmıştır⁸. Söz konusu taksimatta Cengiz Han, Çağatay'a doğuda Beşbalık bölgesinden batıda Amuderya'ya, kuzeyde İli Nehri Havzası ve Yedisu'dan güneyde Belh ve Gazne'ye kadar olan coğrafyayı vermiştir. Bu taksimata göre Cengiz Han, Yasa'nın tatbikinden sorumlu tuttuğu Çağatay'a⁹, bölgenin önemli şehirleri hariç¹⁰, tarihî Türkistan coğrafyasının büyük bir kısmının hâkimiyetini bırakmıştır¹¹. Çağatay'a bırakılan coğrafyanın nüfusu; tarıma dayalı yerleşik halk ile hayvancılıkla uğraşan sayısız göçerevli Türk-Moğol kabilelerinden oluşmaktaydı¹². Şehirlerde oturan tarım ve ticaret erbabı yani yerleşik hayata mensup olanlar Çağatay Hanlığının ekonomik hayatında etkili olurken, Türk-Moğol boylarından Barlas, Celayir, Arlat ve Yasavuri gibi boylardan oluşan konargöçerler ise Çağatay Ulusu'nun politik

¹ Hayrunnisa Alan, "Timurlular", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, Hazırlayanlar: Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s. 182.

² İsmail Aka, "Timurlularda Hâkimiyet Anlayışı", *Makaleler*, C. 2, Berikan Kitapevi, Ankara 2005, s. 71.

³ Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur (Zafernâme)*, Çeviri ve Notlar: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s.25.

⁴ Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, Çeviren: Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1987, s. 23.

⁵ Şerefüddin Ali Yezdî, s. 97.

⁶ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2014, s. 11.

⁷ Nadir Devlet, *Avrasya Fatihi Cengiz Han*, Başlık Yayınları, İstanbul 2010, s. 143.

⁸ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çeviren: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2013, s. 95; Dinçer Koç, "Cengiz Han Sonrasında Moğollar", *Türk-Moğol Tarihi*, Editör: Kürşat Yıldırım, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s. 153-154.

⁹ Nizamüddin Şâmî, s. 16.

¹⁰ Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 68.

¹¹ Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s.18; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 86, Ahmet Temir, *Cengiz Han*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1989, s.120.

¹² Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çeviren: Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 419.

gücünü oluşturmıştır¹³. Bu bağlamda Emîr Timur, devletin temellerini atmış olduğu Mâverâünnehr coğrafyasının sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını çok iyi tahlil etmek suretiyle politikalar üretmiştir¹⁴.

Moğolların Türkleşmiş Barlas kabilesine mensup olan ve İslâm, Türk-Moğol kültür ve geleneklerinin hâkim olduğu Mâverâünnehr’de yetişen Emîr Timur; gerek iktidarının meşruiyetini sağlarken, gerekse hâkimiyet anlayışını ortaya koyarken içerisinde yetişmiş olduğu çevre ile aynı doğrultuda hareket etmiştir¹⁵. Moğollardan sonra Asya’yı idaresi altında toplamayı başaran Timur, Han olma hakkının Cengiz Han nesline ait olması gerektiği düşüncesi çerçevesinde, han dışında unvanlar kullanarak meşru hükümdar olmayı başarmış, hiçbir zaman Han, Sultan, Padişah gibi unvanları kullanmamıştır¹⁶. Timur’un hâkimiyet mücadelesi yürüttüğü Çağatay topraklarında seçilmiş soy yani Kut ve Ulüg’ün (kısmet) Tanrı tarafından seçilmiş soydan gelen bir kimseye verildiği inancı doğrultusunda¹⁷; Cengiz Han’ın nesli Türk-Moğol boyları tarafından kabul görmüştür. Bu nedenle Han-ı Kürekan Timur kendisini Han ilan edememiş, tahta Cengiz Han soyundan gelen bir kimse olan Suyurgatmış’ı oturatarak, ülkeyi O’nun adına idare etmek zorunda kalmıştır¹⁸. Muazzam ülkesine ve yönetimindeki müstebit karakterine rağmen Timur, sadece emîr unvanını almış ve bazen bunu da Emîr-i Buzurg veya Emîr-i Kelân yani büyük beg sıfatları ile süslemiştir¹⁹.

Türk-Moğol göçebeleri arasında kabul gören Timur, Çağatay Hanlığı’nı idare etme hakkını elde etmiş olmasına rağmen, bununla yetinmeyerek, kendisini Türk-Moğol İmparatorluğu’nun yeniden kurucusu olarak göstermiştir. Emîr Timur, Şerefeddin Ali-i Yezdî tarafından kendisine isnat edilen “*Dünya iki hükümdarın sahip olacağı kadar değerli ve büyük değildir. Tanrı nasıl bir ise Sultan’da bir tane olmalıdır*” sözü ile Cihanşümül hâkimiyet anlayışını açıkça ortaya koymuş ve hayatını bu anlayış doğrultusunda düzenlediği uzun seferlerde geçirmiştir²⁰.

Sahipkıran, cihanşümül hâkimiyet düşüncesini gerçekleştirebilmek için Türk-Moğol anlayışının yanı sıra, İslam kültür ve geleneklerinden de istifade etmiştir²¹. Din ü devlet, mülk ü millet anlayışı ile hareket eden Timur’a göre hükümdar; İslam’ın korunması, Müslümanlara yardım edilmesi, adaletin yayılması ve halkın iyi bir şekilde yönetilmesi gibi görevlerden sorumludur²². Bu sorumlulukların yanında ülkesinde kamunun düzeni sağlamak, halkın mutluluk ve refahını artırmak isteyen Timur; devletinde hem şeriati hem de yasa/töreyi uygulamıştır. Timur; Türk, Moğol ve İslam kültürü içerisinde yetiştiğinden İslâm dinine önem vermiş, bunun yanında Türk-Moğol geleneklerini de yaşatmaya çalışmıştır²³. Timur sahip olduğu siyasi zekânın bir neticesi olarak; hem Çağatay ulusunun mirasçısı olması hasebiyle Cengiz Han’ın yasaklarının hem de Müslüman olmasından dolayı da İslam şeriatinin koruyucusu rolünü üstlenmiş ve bu iki rolü yerine getirirken bunların birbirleri ile çatışmasına asla izin vermediği gibi, sahip olduğu Türk-Moğol ve İslam miraslarını

¹³ Alan, “Timurlular”..., s. 182.

¹⁴ Hayrunnisa Alan, “Emir Timur’un Şahsiyeti ve Hükümdar Kişiliği”, *1402 Ankara Savaşı Uluslar Arası Kongresi Bildiri Kitabı*, Editör: Mustafa Alkan, Türk Tarih Kurumu Ankara 2014, s. 52.

¹⁵ Musa Şamil Yüksel, *Timurlarda Din ve Devlet İlişkisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2009, s. 43.

¹⁶ Alan, “Timurlular”..., s.183

¹⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2008, s. 67.

¹⁸ Nizamüddin Şâmî, s. 69; Yüksel, s. 44.

¹⁹ Aka, “Timurlularda...”, s.73.

²⁰ İsmail Aka, “Timur Sadece Bir Asker mi İdi?”, *Makaleler*, C. 2, Berikan Kitapevi, Ankara 2005, s. 128; Yüksel, s. 43.

²¹ Beatrice Forbes Manz, “Timur ve Hakimiyetin Sembölü”, Çeviren: Musa Şamil Yüksel, *Tarih İncelemesi Dergisi*, Cilt 15, S. 1, s. 57-58.

²² Yüksel, s. 49.

²³ Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi: Pasifikten Akdeniz’e 2000 Yıl*, Çevirenler: Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008, s.308; Yüksel, s. 55.

zekice kaynaştırmasını bilmiştir²⁴. Takip etmiş olduğu bu siyasetin bir sonucu olarak Timur; Türklerin “Bey”i, Müslümanların “Emîr”i, Moğolların “Damad”ı olmuştur²⁵. Emîr Timur, yukarıda kısaca bahsettiğimiz amaçlar doğrultusunda hem Moğol İmparatorluğu üzerinde sonradan türeyen hanedanları cezalandırmak hem de Cengiz Han’ın kurmuş olduğu Türk-Moğol İmparatorluğu’nun bütün topraklarına hâkim olmak amacıyla harekete geçmiştir.

Mâverâünnehr hâkim olan Timur’un kayıtsız kalamayacağı bir bölge olan Hârezm; Amuderya (Ceyhun) nehrinin döküldüğü Aral Gölü’nün güneyinde ve bu nehrin iki tarafından uzanan deltanın adıdır²⁶. Amuderya’nın yukarı mecrasının doğusundaki geniş bozkırlar ve çöllerden oluşan Batı Türkistan’ın ortasındaki Hârezm, oldukça verimli bir bölgedir. Kırgız bozkırları ile Kızıl Kum Çölü’nün solunda, Üstyurt düzlüğü ile Karakum çöllerinin sağında yer almaktadır. Hârezm; Çin, İran, Hindistan gibi Asya ülkeleriyle Sibiryâ düzlükleri, Güney Rusya ve İskandinav ülkelerinin tam ortasında, bu ülkelerin birbirleriyle ulaşımını en kolay surette sağlayan büyük yolların kavşak noktasında bulunmaktadır²⁷. Jeopolitik konumundan dolayı Hârezm, tarihi İpek Yolu rotasındaki önemli bölgelerden biri olmuştur. Doğu’daki başta ipek ve baharat olmak üzere, türlü ticari emtianın kervanlarla Kuzey Çin’den başlayarak Avrupa’nın kuzey batısına sevkinde, Hârezm bölgesi güzergâhı kullanılmaktadır²⁸. İpek Yolu’ndaki kervan kabileleri; Karadeniz kıyılarından sonra Kuzey Kafkasya, Hazar kıyıları ve İtil nehrini geçerek Aral Gölü’nün kuzeyinden Siriderya (Seyhun) havzalarına ulaşmışlardır. Devamında Taşkent bölgesinin kuzey sınırlarında konakladıktan sonra Yedisu’ya, oradan da Batı Sibiryâ ve Altaylar istikametinde ilerleyerek Issık Göl’e ulaşmışlar ve nihayetinde Doğu Türkistan ve Çin’e yönelmişlerdir. Bu güzergâhı kullanan tacirler, Batı Türkistan’ın iç şehirleri ve oradan Hindistan’a geçmek istediklerinde iki ana yol, biri Aral gölü istikametinden Hârezm’e oradan da Buhara, Semerkant, Tirmiz gibi şehirlerden geçen yola ulaşmıştır²⁹. Çin ve Hindistan ile Doğu Avrupa, Sibiryâ, Horasan, Irak, Kafkasya ve Anadolu’yu birbirine bağlayan Hârezm, deniz ticaretinde de söz sahibi olmuştur. Hârezmli tüccarların Hazar denizinde gemilerinin olduğu kaydedilmektedir³⁰.

Çağataylılarda ülkenin batısında yerleşik olan “Karaunaslar” ile doğudaki göçrevli “Çete”ler arasında mücadelenin, hanlıktaki çözülme ve çöküşün temel sebebi olduğunu tespit eden Emîr Timur, tarım ve ticaretin gelişmesi yönünde politika takip etmiştir. Ticaretin yaygın ve rahat bir şekilde yapılmasını isteyen Emîr Timur, Mâverâünnehr’e hâkim olduktan sonra, Çin haricindeki İpek yolu güzergâhındaki ülkeleri ele geçirmek amacıyla ilk seferlerini Hârezm üzerine gerçekleştirmiştir. Çünkü Timur’un tarım ve ticaret politikaları ile Hârezm’in sosyo-ekonomik durumu örtüşmektedir. Amuderya tarafından sulanan Hârezm deltası, ziraata elverişli, hububat, bağcılık ve pamuk ekimi bakımından oldukça verimlidir. Hârezm’in başkenti olan Gürgenç’in³¹ bozkır ve yerleşik kültürlerin kavşağında bulunması, bölgede ticaretin hızlanmasına yol açmıştır. Hârezmli tüccarların ihraç ettiği mallar arasında samurlar, sincaplar, kakımlar (sansar), tilkiler,

²⁴ Yüksel, s. 56.

²⁵ Alan, “Timurlular”..., s. 183.

²⁶ Zeki Velidi Togan, “Hârizm”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 5/1, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını, Eskişehir 1997, s.240; Alan, *Bozkırdan...*, s.32; İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi (1092-1221)*, Türk Tarih Kurumu Yayını Ankara 2002, s. 30; Alan, “Timurlular”..., s.32.

²⁷ Kafesoğlu, *Harzemşahlar...*, s. 31; Togan, s. 241; Abdülkerim Özaydın, “Hârizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s.217.

²⁸ Bülent Aksoy, “İpek yolu Güzergâhı”, *İpek Yolunda Türk Kültür Mirası*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2014, s. 21.

²⁹ Gaybullah Babayar, “Ortaçağlar Boyunca Özbekistan’da İpek Yolu’nun Oynadığı Tarihî Roller”, *İpek Yolu*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayını, İstanbul 1985, s.181.

³⁰ Ekber N. Necef, “Karahanlı, Gazneli ve Harzemşahlar’da İpek yolu ve Ticaret, ”, *İpek Yolu*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayını, İstanbul 1985, s. s. 248.

³¹ Şehrin en eski adı kaynaklarda Gürgenç olarak geçerken, Araplar şehri Cürcaniye diye isimlendirmişlerdir. Moğollar ise şehre Ürgenç ismini vermişlerdir. Bkz. Aydın Taneri, “Gürgenç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul 1996, s.321-322.

kunduzlar, dağ tavşanları vb. kürk hayvanları ile mum, kayın ağacı kabuğu, külâh, bakır tutkalı, balıklar, balık kılçıkları ve balık dişleri, bal, fındık, şahin, ok, kılıç, zırh, çok sert yaylar, kalenc ağacı, Slav köleleri, koyun, sığır, yaş ve kuru üzüm, badem tatlısı, susam, tuz, pamuk ve ipek kumaşları, halılar, battaniyelik kumaşlar, hediyelik dibalar, mülham kumaşından yapılmış örtüler, kilitler, arenc kumaşlar, rahbin (peynir) mayası, kayıklar, sırf Hârezm'e mahsus fildişi ve abanozdan imal edilen aletler bulunmaktaydı³². Netice itibarıyla Deşt-i Kıpçak ile Mâverâünnehir arasındaki ticarî bağlantıyı Hârezm bölgesi, Timur'un takip ettiği tarım ve ticaret politikalarına uygun bir coğrafya mesabesindedir.

Hârezm bölgesi, coğrafi ve ekonomik durumu dolayısıyla eskiden beri kalabalık insan topluluklarını kendine çekmiş ve rahatlıkla onları barındırmıştır. Amuderya ve ona bağlanan kanallar, yüzlerce şehir ve kasabayı yabancı istilalardan korumuştur³³. Hârezm çevresinin çöllerle kaplı olması neticesinde bölge dış ve iç baskılardan korunmuş, dolayısıyla Hârezm medeni olarak inkişaf etmiştir. Emîr Timur'un Hârezm'e sefer düzenlemesinden önce bölgeyi ziyaret etmiş olan ortaçağın en büyük seyyahlarından İbn Battûta, eserinde Hârezm'in medeni durumundan "*Hârezm Türk beldelerinin en büyüğü ve güzelidir. Çarşıları güzel, caddeleri geniştir. Nüfusunun kalabalık olmasından yürüyemedim.... Dünyada Hârezm halkından daha güzel ahlaklı, daha cömert ve yabancılara karşı müşfik davranan insanlar görmedim....*" şeklinde bahsetmiştir³⁴. Timur dönemi tarihçilerinden İbni Arapşah ise Hârezm vilayetinin büyük ve önemli şehirlere sahip olduğundan, ilim adamı, şair, veli, edebiyatçı ve büyük şahısların bu coğrafyada yetiştiğinden bahsederek "*Hârezm halkı letafette Semerkant halkı gibidir. Ama gösteriş ve zarafette edibane ve şairane tavırlarıyla Semerkantlılardan daha ileridedirler. Fen bilimlerinde, güzel sanatlarda üstündürler. En üst düzeyden ve sıradan insanlar bile musiki ve şarkıya ilgi duyar...*" diyerek³⁵, Hârezm'in kültür hayatı hakkında bilgi vermektedir. Bu gelişmişlik Emîr Timur'un Hârezm bölgesine yönelmesinin bir başka sebebinin oluşturmaktadır³⁶.

Cengiz Han soyundan Suyurgatmış'ı kukla han tayin etmek suretiyle, idareyi ele alan Emîr Timur, Çağatay hanedanı adına hareket etme imkânı bulmuştur³⁷. Han damadı sıfatıyla Çağatay topraklarını geri almak, İpek yolu güzergâhındaki ülkeleri ele geçirmek amacıyla Hârezm coğrafyasına yönelmiştir. Hârezm coğrafyasının Hive ve Kat gibi önemli şehirlerini kontrol eden Kongrat kabilesinden Hüseyin Sufî'ye Elfe Tavaçı'yı elçi göndererek, Çağatay Hanlığı'na ait toprakların Suyurgatmış Han'ın divanının tasarrufuna bırakılmasını istemiştir³⁸. Hüseyin Sufî'nin red cevabı vermesi üzerine Timur, Hârezm seferlerine başlamıştır³⁹.

Emîr Timur, Hârezm ve civarına 1372-1388 yılları arasında beş sefer düzenlemiştir. Mâverâünnehr'e tamamen sahip olduktan sonra, ülkesini siyasi bakımdan Çağatay kanunlarına göre idare etmeye başlayan Han-ı Kürekan, 5-6 yıldan beri Kongratlardan Tongday'ın oğlu Hüseyin Sufî'nin tasarrufunda bulunan Doğu Hârezm'i yani Ürgenç, Kat ve Hive şehirlerini ele geçirmek için

³² Engin Eroğlu, *Onuncu Yüzyıla Kadar Türklerde Ticaretin Seyri*, Kriter Yayınları, İstanbul 2018, s. 23; Peter B. Golden, "Rusya'nın Orman Kuşağı Halkları" *Erken İç Asya Tarihi*, Der: Denis Sinor, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 323; Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2001, s. 103; Necef, s. 248.

³³ Özeydin, s. 217.

³⁴ İbn-i Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi (Tuhfetü'n Nüzzâr fî Garâibi'l- Emsal ve'l Acâibi'l Esfâr)*, Çeviren: Ali Murat Güven, Yeni Şafak Yayını, İstanbul, s. 272.

³⁵ İbni Arapşah, *Acâibu'l -Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, Çeviren: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s.58.

³⁶ V. V. Bartold, *Orta- Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Hazırlayanlar: Kâzım Yaşar Koprman- İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2006, s. 186.

³⁷ Alan, *Bozkırdan...*, s.32.

³⁸ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 104.

³⁹ Alan, "Timurlular"..., s.184.

harekete geçmiştir⁴⁰. İlk olarak Hüseyin Sufî'ye elçi Elfe Tavaçı'yı gönderen Emîr Timur, aralarındaki dostluğun baki kalması için, eskiden Çağatay Ulusu'na ait Doğu Hârezm'in iade edilmesini⁴¹ ve Kat ve Hive şehirlerinin beş yıllık birikmiş vergisinin ödenmesini talep etmiştir⁴². Ancak Hüseyin Sufî'nin, Elfe Tavaçı'ya “*Ben bu yerleri kılıçla aldım, benden de ancak kılıç gücüyle alınır*” diyerek bu isteğini reddetmesi üzerine Timur, Kongratlar üzerine yürüme kararı almıştır⁴³. Fakat Mevlâna Celâleddin-i Keşî ve Hâce İsamüddin'i Mazî gibi Mâverâunnahr'in önde gelen âlimleri, Hârezm'in “Kubbetü'l İslâm” olduğunu ifade ederek “*Yeryüzünde Müslümanların övünç kaynağı ve büyük ulema ile şeyhlerin ikamet yeri olan Hârezm, bir kişinin garezi yüzünden büyük bir ordunun ayakları altında helak olmamalıdır*” demişler ve Timur'a “*eğer uygun görürseniz büyüklerden birisi aracı olsun, Allah'ın hükmü gereğince iki taraf arasında barışı sağlasın ve Müslüman kan dökülmesini önlesin*”⁴⁴ ve “*Emir'im eğer siz (Hârezm'e) varırsanız Müslümanlar endişelenirler. Biz gidip nasihatle bulunalım ve size itaat etsinler*”⁴⁵ şeklinde tavsiyelerde bulunmuşlardır. İktidarı boyunca âlim ve din adamlarına gereken saygı ve hürmeti gösteren Emîr Timur'da, onların nasihatine uyarak, Hârezm'e Mevlâna Celâleddin-i Keşî'yi yollamıştır. Müslümanların selameti için Hârezm'e giden Celâleddin-i Keşî, Hüseyin Sufî'yi ayetler ve hadislerden örneklerle ikna etmeye çalışmıştır. Ancak ehl-i sünnet itikadına bağlı olmasına rağmen Hüseyin Sufî⁴⁶, Mevlâna Celaleddin Keşî'yi dinlememiş, Timur'un, Yasa (Töre) ve Cengiz Han mirasının koruyucusu ve uygulayıcısı rolünü üstlenmesinden dolayı elçiye⁴⁷ “*Sizin ülkeniz dârü'l harptir ve Müslümanlar için sizinle savaşmak farzdır*” diyerek O'nu Kurgan Hisarı'nda hapse attırılmıştır⁴⁸.

Mevlâna Celaleddin Keşî gibi önem verdiği bir âlimin hapse atılması üzerine Timur, M. 1372/H. 773 yılının baharında ordusunu toplayarak Semerkant'tan Hârezm'e doğru harekete geçmiştir⁴⁹. Timurlu askerlerin Hârezm coğrafyasında ilk ulaştıkları yerleşim birimi, Amu Derya'nın solunda yer alan ve Hârezmşahlar zamanında başkentin Ürgenç'e taşınmasından sonra yavaş yavaş önemini kaybeden Kât şehri olmuştur⁵⁰. Ordusunun Kât şehrini kuşatmasından sonra Emîr Timur “*Görünen o ki, Hüseyin Sufî'nin sabahı gören elleri akşamı da görecektir ve O sağ ele geçmeyecektir*” diyerek, O'nun hakkındaki düşüncelerini ifade etmiştir. Timur'un kısa süren bir kuşatmasının devamında Kât şehri düşmüş ve şehirdeki Kongrat kabilesinin ileri gelenleri kılıçtan geçirilmiştir. Ertesi gün bütün esirlerin serbest bırakılmasını emreden Timur, Kât şehrinden ayrılarak Hive'ye doğru yola koyulmuştur. Müttefiki Keyhüsrev Huttelanî ile birlikte Hive şehri dışında düşmanını karşılayan Hüseyin Sufî, Timurlular karşısında ağır bir mağlubiyet yaşamış ve Hive kalesine çekilmek zorunda kalmıştır. Yaptığı işten pişmanlık duyan Kongrat hükümdarı, kahrından intihar ederek hayatını noktalamıştır⁵¹. Hüseyin Sufî öldükten sonra yerine geçen kardeşi ise Yusuf Sufî, Timur'a itaat ettiği gibi, kardeşi Ak Sufî'nin Altın Orda Han'ı Gıyaseddin Muhammed Özbek'in kızı Hânzade Şekerbike ile evliliğinden olan Sevinbike (Süyün Beg Hanım) ya da nam-ı diğer Hânzade'yi

⁴⁰ Justin Marozzi, *Timurlenk: İslamın Kılıcı, Cihan Fatihi*, Çeviren: Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 86.

⁴¹ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 104.

⁴² Ahmet Hesamipour, *El-Fuşencî'nin İbretü'n Nâzirin Adlı Eserinde Timur Devri Olayları (Metin, Çeviri, Değerlendirme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005, s. 65.

⁴³ René Grousset, *Stepler İmparatorluğu: Attilâ, Cengiz Han, Timur*, Çeviren: Halil İnalçık, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2011, s. 416.

⁴⁴ Yüksel, s. 81.

⁴⁵ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 104.

⁴⁶ İbni Arapşah, s.58.

⁴⁷ Yüksel, s.46.

⁴⁸ Nizamüddin Şâmî, s. 78; Barthold, s. 187.

⁴⁹ Ahmet Şimşirgil, *Emir Timur*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 67.

⁵⁰ Alan, *Bozkırdan...*, s. 33.

⁵¹ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 107.

(Honzade) Timur'un oğlu Cihangir Mirza'ya vermeyi vaadetmiştir⁵². Ancak Yusuf Sufi, “*Bu ay yüzünün (Hânzade'nin) çehizi hazır değildir. Onlar ikbal ile dönsünler. Ben çehizini hazırladıktan sonra ne zaman isterlerse gönderirim*” diyerek Timur'u ikna etmiştir. Timur ise Hive'ye Yusuf Sufi'yi vekil olarak bırakıp, Hüseyin Sufi'nin müttefiki Keyhüsrev Huttelanî'yi ortadan kaldırdıktan sonra Semerkant'a dönmüştür⁵³. Emîr Timur, Hârezm bölgesine düzenlemiş olduğu bu ilk sefer neticesinde Kongrat hâkimlerini itaati altına almış, meşru varisi olduğunu ileri sürdüğü Çağatay Hanlığı'nın topraklarına egemen olmaya başlamıştır.

Ancak Yusuf Sufi, Timur'un Semerkant'a dönmesinden sonra, başta Keyhüsrev Huttelanî'nin oğlu Muhammed Beg olmak üzere Timurluların hâkimiyetini kabul etmeyen bazı emîrlerin kışkırtmaları neticesinde; Kât şehrini iade etmekten ve yeğeni Hânzade'yi Timurlu hanedanına gelin olarak vermek kararından dolayı pişman olmuş ve yapmış olduğu anlaşmadan vazgeçmiştir. Bu yeni gelişme karşısında Timur, M. 1373/ H. 774. Yılında, Hârezm deltasına yeniden ordu sevk etmiştir. Timur'un Hârezm'e yürüdüğünü öğrenince telaşlanan Yusuf Sufi, Timur ile yeniden barış yollarını aramış, Hârezm kuşatmasını kaldırması karşılığında O'nunla 50 katır yükü gümüş para nal baha veya mal-i aman miktarında anlaşmışlardır⁵⁴. Yusuf Sufi de Süyün Beg Hanım'ın bir an önce gönderilmesini kabul ederek, düğün hazırlıklarına başlamıştır. Gelin adayının çeyizi olarak her türden zarif eşya, kıymetli mallar, türlü cinsten altın, gümüş ve murassa cevahir vesaire hazırlanmıştı ki bu miktar Timur'un tarihine göre akıl almayacak ölçüde idi⁵⁵. Seferin ertesi yıl Timur'un gönderdiği ve Yadgâr Barlas, Emîr Davud ve Uzun Ulcaytu'nun başında bulunduğu emîrler, Hânzade'yi Hârezm'den almışlar ve Kât'a kadar kendilerini karşılamaya çıkanlarla birlikte Semerkant'a getirmişler ve burada M.1374/H. 775 yılının sonbaharında büyük bir düğün yapmışlardır⁵⁶. Bu evlilik ile Timur, kendisinden sonra, oğlunu da Cengiz soyundan bir hanım ile evlendirmek suretiyle hanedana damat etmiştir⁵⁷. Bu evlilikten, Timur'un kendisine veliaht edindiği, ancak Ankara Savaşı'ndan sonra Anadolu'da ölen Muhammed Sultan doğmuştur⁵⁸. Cihangir Mirza'nın M. 1376/ H.778 yılında ölmesinden sonra Hânzade, Miranşah Mirza'nın nikâhına geçmiş ve M. 1384/ H. 786 yılında Halil Sultan doğmuştur⁵⁹.

Timur, M.1376/ H. 777 yılının bahar ayında üçüncü defa Hârezm üzerine yürümek zorunda kalmıştır⁶⁰. Timur dönemi kaynaklarında, Emîr'in bu seferi niçin çıktığı hakkında dair detaylı bilgi bulunmamakla beraber⁶¹, bu seferin Timur'un hâkimiyet anlayışının bir neticesi olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen Timur'un düşmanlarını ortadan kaldırmasından sonra geride kalanlar, daha önce verilen dersi unutmakta ve az sonra el altından veya açıkça isyan teşebbüslerine yeniden başlamaktadırlar. Emîr Timur da, aynı gerekçe ile Yusuf Sufi'nin itaatsizliklerini ortadan kaldırmak amacıyla bu seferi gerçekleştirmiştir⁶². Çünkü Timur'un Hârezm üzerine sefere çıktığı dönemde, Mâverâünnehr'in kuzeydoğusunda Hocend civarında yaşayan Celayirlilerin reisi Adilşah Behram ve Kıpçakların reisi Sarı Buka isyan ederek Semerkant üzerine yürümüşlerdir⁶³. Emîr Timur hem ülkesi dâhilindeki Celayirliler ve Kıpçakların isyanı hem de Moğolistan'da Duğlat hâkimi Kamerüddin'in

⁵² Nizamüddin Şâmî, s. 80.

⁵³ İbni Arapşah, s.59.

⁵⁴ İbni Arapşah, s.60.

⁵⁵ Nizamüddin Şâmî, s. 81.

⁵⁶ Nizamüddin Şâmî, s. 82.

⁵⁷ Alan, *Bozkırdan...*, s. 33.

⁵⁸ Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî: Geride Bıraktıklarımızın Hikâyesi*, Çeviren: Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 211; Aka, *Timur ve...*, s.11.

⁵⁹ Yılmaz Öztuna, *İslâm Devletleri Devletler ve Hanedanlar*, C.1, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1996, s. 583.

⁶⁰ Mirza Haydar Duğlat, s.206.

⁶¹ İbni Arapşah, s. 74.

⁶² Marozzi, s. 98.

⁶³ Nizamüddin Şâmî, s. 85.

Mâverâünnehr'e yönelik yayılmacı politikasından ötürü, Hârezm seferini yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. O, Kât şehrinin 20 kilometre kuzeybatısında bulunan Has/Derhas'a ulaştığında, Hârezm üzerine sefere devam etmekten vazgeçmiş ve isyancıları ortadan kaldırmak maksadıyla Semerkant'a geri dönmüştür⁶⁴.

Celayirliler ve Kıpçakların isyanını bastırıp, Duğlat hâkimi Kamerüddin'i mağlup eden Timur, Hârezm meselesini kesin olarak halletmek üzere, dördüncü defa olarak Hârezm'e yürümüştür⁶⁵. Çağatay Hanlığı'nın doğusunda kalan topraklardaki tahakkümleri siyasi olarak ortadan kaldıran Emîr Timur, Hanlığın batısında kalan topraklara da nihai olarak hâkim olmak maksadıyla Kongratlar üzerine dördüncü kez sefere çıkmıştır. Çünkü Sahipkıran'ın Siriderya üzerinde Ak Orda Devleti hükümdarı Urus Han ile mücadelesinden istifade eden Yusuf Sufî, Semerkant'ın köylerini tahrip etmiş, Buhara ve Hazar ötesi Türkmenleri üzerine yağma seferleri düzenlemiştir⁶⁶. Timur bu cüret üzerine, beylerinden Celaveti'yi Yusuf Sufî'ye elçi olarak gönderip, bölgeye yapılan saldırıların sebebini sormuştur. Kongrat Beyi Yusuf Sufî ise özür dilemek yerine, elçi Emîr Celaveti'yi hapsedirmiştir. Timur'un Urus Han ve Kamerüddin ile mücadelesinden yeterince istifade eden Yusuf Sufî, Timur'un uyarılarını dikkate almayarak, Toy Buka komutasında bir orduyu bir kez daha Buhara'ya göndermiş ve bölgeyi yağma ve talan ettirmiştir⁶⁷. Bu son gelişmeler üzerine Timur, M. 1379/ H. 780 yılının başlarında ordusunu toplayarak, Amu Derya'nın güzergâhındaki Gurlan bölgesi üzerinden Hârezm'e doğru yeniden harekete geçmiştir⁶⁸. Ürgenç şehri karşısına büyük bir hisar inşa ettirerek askerlerini buraya konuşlandıran Timur, bir taraftan şehri kuşatmış, diğer taraftan da muvazzaf askerleri ile ülkeyi yağmalatmıştır. Ürgenç kalesinde çaresiz bir şekilde gelişmeleri takip eden Yusuf Sufî, Emîr'e mektup göndererek "*Biz ikimiz yüzünden pek çok insan azap mı çeksin? Çıkıp meydanda vuruşalım*" teklifinde bulunmuştur. Kongrat hükümdarının böyle bir teklifle samimi bir Müslüman olan Timur'u vicdanen rahatsız etmek ve sindirmek amacıyla olduğu anlaşılmaktadır. Bu tekliften son derece memnun kalan Emîr Timur, "*Ben de Tanrı'dan bunu dilerdim*" diyerek noyan ve emîrlerin karşı çıkmasına rağmen, derhal zırhını kuşanıp silahlanarak Ürgenç kalesinin önlerine gelmiştir⁶⁹. Emîr'in bu düelloyu kabul etmeyeceğini düşünerek bu teklifi yapan Yusuf Sufî ise korku ve endişeye kapılmış ve kaleden dışarı çıkamamıştır. Eşi ve benzeri görülmeyen bir cesaret ve azme sahip olduğu anlaşılan Emîr Timur, "*Kim sözünde durmazsa, ölüm onun yaşamasından daha iyidir*" diyerek Yusuf Sufî'ye seslenmiştir. Timur'un cesaretini tahmin edemeyen Yusuf Sufî, kaleden dışarı çıkamamış, üzüntü ve korkudan yakalandığı bir hastalık neticesinde veya zehirlenmek suretiyle⁷⁰ ölmüştür. Yerine ise aynı hanedandan Süleyman Sufî geçmiştir. Yeni hükümdarın, Timur ile anlaşma sağlaması üzerine, M. 1379/H. 781 yılının Temmuz ayının ortalarında, Ürgenç kalesi teslim olmuştur⁷¹. Emîr Timur, kaleyi yerle bir ettirmiş, içerideki bilginleri, hafız ve sanatkârları yanlarına alarak Keş şehrine götürmüştür. Bölgeye düzenlediği dört sefer neticesinde Kongrat nüfuzunu ortadan kaldıran Timur, Hârezm'i ilhak ederek Mâverâünnehr'deki devletinin teşekkülünü tamamlamıştır⁷².

Emîr Timur, 1372-1379 yılları arasında düzenlediği dört seferle Hârezm bölgesini fiilen hâkimiyeti altına almış olmasına rağmen, Sufî ailesi ve Kongratları tam anlamıyla kendisine bağlayamamıştır. Çünkü Toktamış'ın annesinin Kongratlara mensup olması, Altın Orda içerisindeki

⁶⁴ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 113.

⁶⁵ Aka, *Timur ve...*, s. 12.

⁶⁶ Şimşirgil, s. 76.

⁶⁷ Nizamüddin Şâmî, s. 95.

⁶⁸ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 122.

⁶⁹ Nizamüddin Şâmî, s. 96..

⁷⁰ Hesamipour, s. 69.

⁷¹ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 123; Şimşirgil, s. 78.

⁷² Grousset, s.417.

Kongratlı beylerin nüfuzu; Sufî ailesinin mensup olduğu Kongrat Kabilesi'nin Altın Orda Hanlığı ile siyasi, kültürel bağlarını artırmaktadır. Bu bağlamda Yusuf Sufî'nin halefi olan Süleyman Sufî de Timur'a karşılık, Toktamış'ın yanında yer almıştır⁷³. Bu tarihî arka plandan dolayı Sufî ailesi, Timur'un hâkimiyetinden kurtulmak maksadıyla Toktamış'ı Hârezm'e davet etmiştir. Timur'un Horasan'da meşgul olmasından faydalanan Toktamış, M. 1381/H.783 tarihinde Hârezm'e gelmiş ve burada para bastırmıştır⁷⁴. Timur'dan tepki gelmemesi ve Moskova galibiyetinin de verdiği cesaretle Toktamış ikinci kez M.1384/H.785'te ve üçüncü kez M. 1386/H. 788 tarihlerinde Hârezm'de para darp ettirmişti⁷⁵ ki bu onun bölgeden vazgeçmek niyetinde olmadığını bir göstergesidir⁷⁶.

Hârezm bölgesi, sahip olduğu jeopolitik, ekonomik, coğrafi ve kültürel özelliklerden dolayı, Timurlular ile Altın Orda Hanlığı arasında nüfuz mücadelesinin yaşandığı bir saha olmuştur⁷⁷. Timur'dan almış olduğu destekle 1381 yılında Emir Mamay'ı mağlup eden Toktamış, Altın Orda'nın tamamına hâkim olmuştur⁷⁸. Toktamış Altın Orda Hanlığı'nda idaresini tesis edince, Timur'un hâkimiyetindeki Hârezm bölgesine saldırmıştır. Timur ile Toktamış arasında hâkimiyet mücadelesine sahne olan Hârezm, Deşt-i Kıpçak'a hâkim olan güçler ile Mâverâünnehr'e hâkim olan güçler arasında her zaman ihtilafli bölgeler olmuştur. İran ve Azerbaycan coğrafyasında muhalifleri ortadan kaldıran ve bu ülkelere egemen olan Emîr Timur, Toktamış'ın hâkimiyetini ortadan kaldırmak amacıyla, Hârezm'e beşinci ve son kez yürümek zorunda kalmıştır.

Hârezm bölgesini Toktamış'ın hâkimiyetinden kurtarmak ve Toktamış ile beraber hareket eden Süleyman Sufî'yi cezalandırmak isteyen Emîr Timur, Hârezm bölgesine doğru M. 1388/H. 790 yılının bahar döneminde harekete geçmiştir. Çölü geçmek suretiyle Ürgenç'e gelen Timur'un karşısında Süleyman Sufî tutunamamış ve Toktamış'ın yanına kaçmıştır⁷⁹. Savunmasız kalan Ürgenç'in Timur tarafından geri alınması çok zor olmamıştır. Şehirde hâkimiyetini yeniden tesis eden Timur, Hârezmlilerin tutumuna öfkelenmiş ve Cengiz Yasa'sına göre hareket etmiştir. Buna göre Ürgenç ahalisinin tamamını Semerkant'a göçürmek suretiyle şehri yıktırılmış ve ziraat yapılabilecek hiçbir yerin boş kalmasına gönlü razı olmadığından⁸⁰ Ürgenç'e arpa ekilmesini buyurmuştur⁸¹. Hiç şüphesiz Ürgenç'in yıkılması, Emîr Timur'un takip ettiği ekonominin dışında bir uygulamadır. Çünkü O, şehirleri yıkılmış halleri ile değil, olduğu gibi ele geçirmeyi tercih eden bir liderdir⁸². Takip etmiş olduğu sosyo-ekonomik politikalarından, Timur'un ticaret hayatının önemine vakıf olduğunu söylemek mümkündür⁸³. Ticaret yolları üzerinde denetim kurarak güvenliği sağlamak yoluyla vergi almak, tarım bölgelerini ve yerleşikleri bozkırla ticaret yapmaya zorlamak⁸⁴, Timur'un uyguladığı ekonomik politikanın temelini oluşturmaktadır. Bozkırın son göçebe fatihi⁸⁵ Emîr Timur bayındırlık faaliyetlerine öncülük etmiş, İpek yoluna gereken önemi vermiş, bu yolun güvenliğini sağlamaya özen göstermiş ve bu yolda milletlerarası ticari münasebetlerin yeniden yükselmesi için zemin yaratmıştır. Bunu kendi devletinin iktisadi yönden kalkınması içinde zaruri bir iş olarak görmüştür. Nitekim Timur, son Hârezm seferi neticesinde, kıtaları birbirine bağlayan

⁷³ Alan, *Bozkırdan...*, s. 34.

⁷⁴ İlyas Kamalov, *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009, s. 105.

⁷⁵ Alan, *Bozkırdan...*, s. 47.

⁷⁶ Aka, *Timur ve...*, s. 19.

⁷⁷ Alan, *Bozkırdan...*, s. 47.

⁷⁸ Kamalov, s. 103.

⁷⁹ Nizamüddin Şâmî, s. 130.

⁸⁰ Aka, "Timurlularda...", s. 103.

⁸¹ Nizamüddin Şâmî, s. 131; Şerefüddin Ali Yezdi, s. 168; Aka, *Timur ve...*, s.22.

⁸² Aka, "Timurlularda...", s. 119.

⁸³ Mehmet Alpargu, *İpek Yolunda Timurlular, İpek Yolunda Türk Kültür Mirası*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2014, s. 464.

⁸⁴ Abdullah Gündoğdu, "İpek Yolu'nun Türklere Sunduğu Geo-stratejik İmkânlar", *İpek Yolunda Türk Kültür Mirası*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2014, s. 297.

⁸⁵ İsmail Aka, "Timur Sadece Bir Asker mi İdi?" *Makaleler*, C. 2, Berikan Kitapevi, Ankara 2005, s. 113.

ana yolların kavşağı konumundaki Ürgenç ve ahalisine yaptığından pişman olarak, 3 yıl sonra Kavçın oğlu Musika'yı⁸⁶, Hârezm'i eski büyüklüğünün dörtte biri nispetinde imar ve inşa etmesi için görevlendirmiştir⁸⁷.

Netice itibariyle Mâverâünnehir coğrafyasına hâkim olan Emîr Timur; Moğolların damadı, Çağatay Hanlığı'nın mirasçısı olmasından dolayı, bozkır ve yerleşik kültürlerin kavşağında, kıtaları birbirine bağlayan ana yolların güzergâhında bulunan Hârezm bölgesine kayıtsız kalmamıştır. Bozkırın son göçebe fatihi; Sufî ailesi ve Kongratları tam anlamıyla kendisine bağlayabilmek için, Hârezm ve civarına 1372-1388 yılları arasında beş sefer düzenlemiştir. Bu seferler ile Timur, Çağatay Hanlığı'nın bölgedeki topraklarına hâkim olmuş, Deşt-i Kıpçak ile Mâverâünnehir coğrafyaları arasındaki ticarî bağlantıyı kolaylaştırmış ve Hârezm'deki din ve ilim adamlarını beraberinde getirerek, Semerkant'ta kültür ve medeniyetin gelişmesini sağlamıştır. Bunların dışında Hârezm seferlerinin en önemli sonucu, Timur'un hanedanının meşruluk sorununu ortadan kaldırması olmuştur. Timur, soyu Özbek Hanlarına dayanan ve Hânzade unvanıyla meşhur olan Sevinbike Hanım'ı oğlu Cihangir Mirza ile evlendirmek suretiyle, oğlunu Moğol hanedana damat yapmıştır. Ancak görüldüğü üzere; Hârezm'in Timurlular ile Altın Orda Hanlığı arasında nüfuz mücadelesinin yaşandığı bir saha olmasından dolayı, Hârezm'i Timur Devleti'ne bağlamak hemen mümkün olmamıştır. Sufî ailesi ve Kongratların Altın Orda Hanlığı'na meyletmesi, Emîr Timur'un Hârezm'e hâkim olmasını zorlaştırmıştır.

KAYNAKÇA

AKA, İsmail, "Timur Sâdece Bir Asker mi İdi?", *Makaleler*, C. 2, Berikan Kitapevi, Ankara 2005, s. 113-130.

_____, "Timurlularda Hâkimiyet Anlayışı", *Makaleler*, C. 2, Berikan Kitapevi, Ankara 2005, s.71-78.

_____, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2014.

AKSOY, Bülent, "İpek yolu Güzergâhı", *İpek Yolunda Türk Kültür Mirası*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2014, s.21-29.

Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çeviren: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2013.

ALAN, Hayrunnisa, "Emir Timur'un Şahsiyeti ve Hükümdar Kişiliği", *1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi Bildiri Kitabı*, Editör: Mustafa Alkan, Türk Tarih Kurumu Ankara 2014, 43-62.

_____, "Timurlular", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, Hazırlayanlar: Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s. 180-247.

_____, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.

ALPARGU, Mehmet, "İpek Yolunda Timurlular", *İpek Yolunda Türk Kültür Mirası*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2014, s. 464-479.

BABAYAR, Gaybullah, "Ortaçağlar Boyunca Özbekistan'da İpek Yolu'nun Oynadığı Tarihi Roller", *İpek Yolu*, Türk kültürüne Hizmet Vakfı Yayını, İstanbul 2015, s. 179-200.

⁸⁶ Şerefüddin Ali Yezdi, s. 168.

⁸⁷ Bartold, 187; Aleksandr Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çeviren: Hasan Eren, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2000, s.156.

- BARTOLD, V.V., *Orta- Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Hazırlayanlar: Kâzım Yaşar Koprıman- İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2006.
- DEVLET, Nadir, *Avrasya Fatihî Cengiz Han*, Başlık Yayınları, İstanbul 2010.
- ENGİN Eroğlu, *Onuncu Yüzyıla Kadar Türklerde Ticaretin Seyri*, Kriter Yayınları, İstanbul 2018.
- GOLDEN, Peter B., “Rusya’nın Orman Kuşağı Halkları” *Erken İç Asya Tarihi*, Der: Denis Sinor, İletişim Yayınları, İstanbul 2014 s.311-344.
- GROUSSET, René, *Stepler İmparatorluğu: Attilâ, Cengiz Han, Timur*, Çeviren: Halil İnalcık, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2011.
- GÜNDOĞDU, Abdullah, “İpek Yolu’nun Türklere Sunduğu Jeo-stratejik İmkânlar”, *İpek Yolunda Türk Kültür Mirası*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2014, s. 294-300.
- HESAMİPOUR, Ahmet, *El-Fuşencî’nin İbretü’n Nâzırîn Adlı Eserinde Timur Devri Olayları (Metin, Çeviri, Değerlendirme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005.
- İbni Arapşah, *Acâibu’l –Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, Çeviren: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.
- İbn-i Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi (Tuhfetü’n Nûzzâr fî Garâibi’l- Emsal ve’l Acâibi’l Esfar)*, Çeviren: Ali Murat Güven, Yeni Şafak Yayını, İstanbul (Tarihsiz).
- KAFALI, Mustafa, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Harzemşahlar Devleti Tarihi (1092-1221)*, Türk Tarih Kurumu Yayını Ankara 2002.
- _____, *Türk İslam Sentezi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s. 67.
- KAMALOV, İlyas, Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.
- KOÇ, Dinçer, “Cengiz Han Sonrasında Moğollar”, *Türk-Moğol Tarihi*, Editör: Kürşat Yıldırım, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s.151-168.
- MANZ, Beatrice Forbes, “Timur ve Hâkimiyetin Sembolü”, Çeviren: Musa Şamil Yüksel, *Tarih İncelemesi Dergisi*, Cilt 15, S. 1, s. 257-272.
- MAROZZİ, Justin, *Timurlenk: İslamın Kılıcı, Cihan Fatihî*, Çeviren: Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî: Geride Bıraktıklarımızın Hikâyesi*, Çeviren: Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, .
- NECEF, Ekber N., “Karahanlı, Gazneli ve Harzemşahlar’da İpek yolu ve Ticaret, ”, *İpek Yolu*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayını, İstanbul 2015, 229-254.
- Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, Çeviren: Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1987.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Hârizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 217-220.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *İslâm Devletleri Devletler ve Hanedanlar*, C.1, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1996.

ROUX, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çeviren: Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

_____, *Türklerin Tarihi: Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Çevirenler: Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008.

Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur (Zafernâme)*, Çeviri ve Notlar: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

ŞEŞEN, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2001.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet, *Emir Timur*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

TANERİ, Aydın, “Gürgeç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul 1996, s. 321-324.

TEMİR, Ahmet, *Cengiz Han*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1989.

TOGAN, Zeki Velidi, “Hârizm”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 5/1, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını, Eskişehir 1997, s.240-257.

YAKUBOVSKIY, Aleksandr, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çeviren: Hasan Eren, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2000.

YUVALI, Abdulkadir, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.

YÜKSEL, Musa Şamil, *Timurlarda Din ve Devlet İlişkisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2009.